

М. ФЕДОРОВСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОШИРЕННЯ ГРАМОТНОСТІ ТА РЕМЕСЕЛ

M. FEDOROVSKY – FOUNDER OF THE ELISAVETGRAD SOCIETY FOR THE PROMOTION OF LITERACY AND CRAFTS

У статті розкрито роль освітніх товариств Єлисаветградщини в розвитку освіти на території краю в другій половині XIX – на початку XX століття. З'ясовано, що серед найбільших досягнень єлисаветградської доброчинності щодо забезпечення різних верст населення як елементарними, так і спеціальними знаннями – багата й різнопланова діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел, яке на благодійних засадах здійснювало масштабну просвітницьку, педагогічну та освітянську роботу: сприяло заснуванню навчальних закладів, організувало недільні читання літератури прогресивного спрямування, проводило значну освітню й організаційно-пропагандистську роботу серед населення та учнів навчальних закладів, влаштувало театральні вистави, концерти, художні виставки. Зусиллями товариства в місті було відкрито притулок для малолітніх бездомних дітей, перші дитячі садки, безплатну народну бібліотеку-читальню та громадську бібліотеку. Виявлено, що така інституція була однією з перших на українських землях Російської імперії (до цього лише в Харкові діяло засноване в 1869 році Харківське товариство поширення початкової освіти).

Встановлено, що громадсько-просвітницька діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел набула різних форм вияву через організаційну та педагогічну діяльність його членів. Одним з яскравих представників товариства був його засновник, громадський і культурний діяч, педагог Микола Федорович Федоровський. Встановлено, що активна просвітницька й пропагандистська діяльність М. Федоровського відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва на території регіону. Реалізовані ідеї М. Федоровського – безплатне Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище (1867), Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел (1873) – стали найбільш вагомими сторінками розвитку місцевої громадської початкової й позашкільної освіти у другій половині XIX – початку XX століття.

Ключові слова: Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел, навчальні заклади, просвітницька діяльність, М. Федоровський.

The article reveals the role of educational societies of Yelisavetgrad region in the development of education in the region in the second half of the XIX – early XX century. It was found that a significant contribution to the development of educational processes in the Yelisavetgrad region in this period was made by educational societies opened on the initiative of progressive public figures of the city. Among the greatest achievements of Yelisavetgrad charity in providing various segments of the population with both basic and special knowledge is the rich and diverse activity of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts, which carried out large-scale educational, pedagogical and educational work on a charitable basis. progressive literature, conducted significant educational and organizational and advocacy work among the population and students of educational institutions, organized theatre performances, concerts, art exhibitions. Through the efforts of the society, a shelter for homeless children, the first kindergartens, a free public reading library and a public library were opened in the city.

It is established that the public and educational activities of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts have acquired various forms of expression through the organizational and pedagogical activities of its members.

Emphasis is placed on the contribution of public and cultural figure, teacher Mykola Fedorovich Fedorovsky in reviving the work of the Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts. M. Fedorovsky also invested his own funds in public projects and philanthropic activities, in particular in ensuring the activities of the Society for the Dissemination of Literacy and Crafts. It is established that the active educational and propaganda activities of M. Fedorovsky played a leading role in the spread of education among various segments of the population, contributed to the development of schooling in the region.

Key words: Yelisavetgrad Society for the Dissemination of Literacy and Crafts, educational institutions, educational activities, M. Fedorovsky.

УДК 37(09)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.7>

Олізько О.В.,

аспірант кафедри педагогіки то менеджменту освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Реформи 60-х років XIX століття докорінно змінили державний уклад Російської імперії. У зв'язку з демократизацією суспільства у цей період створюється та стрімко розвивається чимало громадських об'єднань, організацій та товариств, які відігравали роль у всіх сферах суспільного життя країни. Ці організації створювались із метою розв'язування питань освітнього, педагогічного, просвітницького характеру.

Одним із таких об'єднань було Єлисаветградське товариство поширення грамотності та реме-

сел – одне з провідних товариств Російської імперії в досліджуваний період.

Активна просвітницька й пропагандистська діяльність членів товариства відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва на території регіону. Одним з яскравих представників товариства був його засновник, громадський і культурний діяч, педагог Микола Федорович Федоровський.

Актуальність вибраної проблеми посилюється наявністю суперечностей між накопиченими тео-

ретичними ідеями та досвідом громадської та просвітницької діяльності М. Федоровського та незначним рівнем наукового осмислення, узагальнення та систематизації з метою творчого використання сучасними педагогами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На особливу увагу сучасних дослідників заслуговують не лише окремі явища тогочасного життя, але й діяльність непересічних особистостей, незаслужено призабутих. Цікавою постає культурно-освітня діяльність активного громадського діяча другої половини XIX – початку XX століття М. Федоровського, який у тогочасних умовах досить послідовно й успішно реалізовував свої демократичні починання задля покращення суспільних умов життя, перш за все простого народу. У цьому контексті заслуговують на увагу праці краєзнавчого спрямування як дореволюційного періоду (Н. Бракер [3], Н. Пашковського [6], П. Рябкова [7]), так і сучасного (І. Босої [1], Н. Калініченко [4], О. Лютої [5], О. Трибуцької [8], О. Філоненко [9] та ін.), в яких автори, аналізуючи просвітницьку діяльність членів Єлисаветградського товариства поширення грамоти та ремесел, зазначають місце та роль М. Федоровського в розбудові навчально-виховних закладів і системи народної освіти на Єлисаветградщині.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Разом із тим мало висвітленою залишається педагогічна і громадсько-просвітницька діяльність членів Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел, який на благодійних засадах здійснював масштабну просвітницьку, педагогічну та освітянську роботу, сприяв заснуванню навчальних закладів на території краю.

Мета статті – розкрити внесок засновника Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел М. Федоровського в розвиток освіти на території краю в другій половині XIX – на початку XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період другої половини XIX – початку XX століття був одним із найбільш складних та динамічних в історії вітчизняної освіти. Зміни всього укладу Російської імперії та потреби економічного розвитку в нових умовах вимагали адекватного забезпечення, в тому числі, людськими ресурсами. Бурхливий розвиток науково-технічного прогресу й ринкових відносин значно загострив вимоги до загальноосвітньої та професійної підготовки. Відчутно активізувалася й громадська просвітницька діяльність, яка пропонувала нові, більш демократичні та прогресивні шляхи освітньої еволюції. Культурно-освітня діяльність громадськості в другій половині XIX – на початку XX століття набула надзвичайної актуальності та інтенсивності. Як правило, представники місцевої аристократії й інтелігенції ставали засновниками різноманітних

осередків освіти: навчальних закладів, просвітницьких товариств тощо. З неминучими перешкодами, але наполегливо та систематично така діяльність тривала впродовж усієї другої половини XIX – початку XX століття. З кожним роком вона ставала дедалі помітнішою та відчутнішою, більше поширювалася та якісно поглиблювалася, незважаючи на серйозну урядову протидію. Наполегливість громадськості змушувала уряд в окремих випадках поступатися їй. Проте це були скоріше винятки, ніж правила.

Просвітницькі ідеї вимагали нових нестандартних починань, і саме усвідомлення цього спонукало інтелігенцію Єлисаветградщини об'єднатися навколо ідеї створити просвітницьке товариство.

Одним з яскравих представників товариства був його засновник, громадський і культурний діяч, педагог М. Федоровський.

Микола Федорович Федоровський народився у 1838 році на Чернігівщині, навчався в Київському кадетському корпусі. Служив на Кавказі, де неодноразово брав участь у військових подіях. Після закінчення воєнних дій М. Федоровський був направлений в Єлисаветград для проходження подальшої служби. Його призначили викладачем історії та географії Єлисаветградського юнкерського кавалерійського училища [9, с. 90]. Його сучасники засвідчували: «Микола Федорович був людиною невсипучої енергії, широкої ініціативи і міцної волі, що не хотіла рахуватися з жодними перешкодами. Ось як характеризує його один із його співробітників, М. Пашковський: «Видатною особливістю цього незвичайного організатора було постійне поривання вперед до нових берегів, до нових ідеалів» [6].

На той час в Єлисаветграді не було закладів, де б, за словами відомого громадського діяча, етнографа, археолога П. Рябкова, «людина, схильна до громадської діяльності, могла б застосувати свої сили» [7, с. 3], а початкових навчальних закладів було обмаль. Тому М. Федоровський разом із групою однодумців провів організаційну роботу, розв'язав матеріальні питання і заснував перше в усій Російській імперії Єлисаветградське безплатне ремісничо-грамотне училище, яке було відкрите 15 жовтня 1867 року. Таким чином, в Єлисаветграді було утворено першу професійну школу.

М. Федоровський надовго став опікуном нового закладу. Ця школа мала приймати учнів, що закінчили міські та сільські школи, і робити з них не тільки добрих майстрів, але й викладачів ремесла в сільських школах. Для цього він мріяв ще про влаштування при навчальному закладі інтернату для селян. До школи вступали діти, що проходили там підвищений курс навчання теслярства, шитва. Крім ремісників, його школа мала випускати шовководів і пасічників, городників, садівників тощо. І це не були пусті мрії: користуючись тим, що в Єлисаветграді був за час військових поселень

«шовковичний сад», він заводить у своїй школі шовківництво. 35 років працював М. Федоровський у цій галузі, й шовківництво відродилося в Україні завдяки його «плідній і безкорисній праці». Отже, як високо не цінив педагог-просвітник загальну освіту, зі всього напрому його діяльності видно, що його головною метою було дати заробіток безпосередньо в руки народів, що і зазначено у першій редакції уставу його школи.

Мрією М. Федоровського було на базі отриманої попередньої початкової освіти давати професійні, корисні знання і навички та випускати повністю підготовлених учителів для сільських шкіл. Проте громадські потреби й тогочасні умови змусили керівництво училища розширити свої завдання. Тому, окрім викладання ремесел, навчальною програмою передбачалося і вивчення загальноосвітніх дисциплін [8, с. 9].

Коли в помешканні стало тісно, М. Федоровський завзято береться до добудови другого поверху навчального закладу: «Ніхто не хотів іти мені на зустріч, а тим часом мій досвід ствердив, що коли є воля й упертість, то те, що здається неможливим, стає здійсненим. Що необхідно, те й повинно здійснитися» [3, с. 46].

Зрозуміло, що такі широкі завдання не міг виконувати лише педагогічний колектив школи, і М. Федоровський організовує просвітницьке товариство.

Наприкінці 1871 року М. Федоровський з однокумцями розробили проект діяльності товариства, метою якого була цілеспрямована опіка над навчальними закладами краю, сприяння просвітницькій роботі серед ремісників, надання їм належних технічних знань. Тому у 1873 році Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел розпочало свою діяльність. У першому його звіті за 1873–1874 роки стверджувалося: «Недостатня кількість чесних і професійних ремісників, грубе поводження з дітьми, що віддаються на навчання в різні ремісничі заклади, моральна псування, якому вони піддаються в цих школах чітко вказували на необхідність подібного Товариства».

Згідно з уставом, Товариство мало право відкривати недільні школи для неписьменних ремісників, засновувати бібліотеки, видавати книги, доступні за ціною, влаштовувати артіль ремісників, організувати виставки ремісничих виробів. Зауважимо, що така інституція була однією з перших на українських землях Російської імперії (до цього лише в Харкові діяло засноване в 1869 році Харківське товариство поширення початкової освіти).

Як зазначали сучасники Миколи Федоровича, тогочасна місцева громадськість «хоча й палко співчувала реформам, та була якась розрізнена, розбивалася на окремі гуртки, що не мали на увазі будь-яких найближчих практичних цілей» [3, с. 47].

Щоб зміцнити його та забезпечити коштами, він звертається до багатьох впливових людей, не

тільки місцевих, а й по інших містах, і навіть до герцогині Единбурзької, дочки Олександра II. У цих заходах йому допомагає відомий граф Д. Остен-Сакен, що користувався великою пошаною та впливом як серед місцевого громадянства. «Дарма, що про нього багато та різного розповідали, – пише М. Федоровський, – це була видатна людина і громадянин... Він допоміг мені виклопотати надзвичайно широкий на той час устав товариства, їздив зі мною в Одесу до старих знайомих, закликаючи їх до членства в товаристві». Зусиллями М. Федоровського просвітницьке товариство було засноване в 1873 році та діяло впродовж трьох років [8, с. 9].

Постійно вишукувалися нові джерела надходжень, що поповнювали касу Товариства. Це були як грошові, так і матеріальні пожертвування. Для читання лекцій до Єлисаветграда запрошувались відомі професори. Товариство підтримувало зв'язки й активно обмінювалося звітами, друкованими працями, брало участь в ювілейних заходах на запрошення інших товариств, що реалізували таку ж мету і завдання [4, с. 254].

Однак уже з перших днів своєї діяльності Товариство потрапило у фінансову скруту, яка не давала змоги реалізовувати програмні засади діяльності. Ненадійним було джерело прибутків, що складалось із членських внесків, податкових пожертвувань, зборів від вечорів та вистав.

Брак людей та коштів не дав змоги М. Федоровському розвинути діяльність нового товариства, і всі свої зусилля та енергію він вкладав у засноване ним ремісничо-грамотне училище. Велику увагу приділяв благоустрою професійної школи.

Микола Федорович продовжував очолювати ремісничо-грамотне училище. Друге зібрання товариства 13 жовтня і 1873 р. затвердило його на посаді опікуна. Його діяльність неодноразово відзначалася членами товариства. У найскрутніші для училища часи М. Федоровський самовіддано працював, захоплюючи своїм прикладом інших. Він щиро прагнув підняти престиж училища над усіма іншими подібними до нього закладами, розширити майстерні, випускати добре підготовлених фахівців, поширити діяльність училища на Єлисаветградський повіт [5, с. 9].

Так, коли закінчено було новий будинок, виявилось, що па платню викладачам нема грошей, але М. Федоровський вирішив це питання шляхом залучення до роботи в закладі декого з молодих учителів духовної школи й місцевої молоді, і якийсь час навчання в школі велося безплатно. «Серед зовсім молодих викладачів опинився й я, – пише М. Пашковський, – захоплений палким закликком організатора... Микола Федорович умів і зібрати персонал і вмів підтримувати його на рівні гарячого вчительського ентузіазму. Години й роки моєї праці в школі залишилися найкращими споминами мого юнацтва» [6].

М. Федоровський мешкав навпроти школи й проводив у ній увесь свій вільний час. Він намагався розбудити в дітях національну самосвідомість і любов до України й усього українського, «а як усі ми були з народу, це було легко зробити», – зауважувала П. Дворецька, одна з перших учениць і згодом учителька школи [3, с. 48].

Як засвідчують звідні документи, з 1894 по 1899 роки діяльність Товариства була достатньо плідною. Було змінено один із пунктів статуту Товариства, і ці зміни полегшували умови доступу бажаючих вступити до його членів, в обов'язкову навчальну програму училища було введено креслення та малювання, поновлено склад учнівської та учительської бібліотек [7, с. 12].

Вагомими досягненнями Товариства також були відкриття в місті безплатної народної бібліотеки-читальні, започаткування народного театру, введення в практику роботи училища запрошення професорів столичних вузів для читання лекцій. Із складу Товариства виділяється особлива секція, що цікавиться питаннями дошкільної освіти та виховання, яку очолює Н. Бракер. За її ініціативи у 1913 році засновується безплатний народний дитячий садок для дітей від 4 до 6 років, а інша секція (під керівництвом Г. Єфимовської) під назвою «Зеленого Царство» проводила роботу зі збереження природи, влаштовувала екскурсії.

Товариство поширення грамотності і ремесел об'єднало людей, які прагнули служити на користь ближнього, безкорисливо віддавали свою працю і кошти на громадську справу. Затверджений устав Товариства створював простір для діяльності без зайвої регламентації, для розвитку ініціативи як колективу, так і окремих його членів. Членами товариства було чимало місцевої інтелігенції. Активна просвітницька й пропагандистська діяльність членів товариства відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва на території регіону [3, с. 48].

На жаль, багато запланованого не вдалося реалізувати. Однак ремісничо-грамотне училище існувало, як і товариство, без державної підтримки. Його учні частково самостійно заробляли кошти, виконуючи платні замовлення з тих ремесел, яких їх навчали: столярного, слюсарного, токарного, ковальського, палітурного, різьбярства, чоботарства, швацтва. Силами училища здійснювалися різноманітні благодійні заходи та збори на його користь. Крім того, учні опановували початкову освіту і під час перевірок демонстрували досить глибокі знання.

Реалізовані ідеї М. Федоровського – безплатне Єлисаветградське ремісничо-грамотне училище (1867), Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел (1873) – стали найбільш вагомими сторінками розвитку місцевої громадської початкової й позашкільної освіти у другій половині XIX – початку XX століття.

Висновки. Встановлено, що серед найбільших досягнень єлисаветградської доброчинності в другій половині XIX – на початку XX століття щодо забезпечення різних верст населення як елементарними, так і спеціальними знаннями – багата й різнопланова діяльність Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел, яке на благодійних засадах здійснювало масштабну просвітницьку, педагогічну та освітянську роботу: сприяло заснуванню навчальних закладів, організувало недільні читання літератури прогресивного спрямування, проводило значну освітню й організаційно-пропагандистську роботу серед населення та учнів навчальних закладів, влаштувало театральні вистави, концерти, художні виставки. Зусиллями товариства у місті було відкрито притулок для малолітніх бездомних дітей, перші дитячі садки, безплатну народну бібліотеку-читальню та громадську бібліотеку.

Активна просвітницька й пропагандистська діяльність членів товариства відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних прошарків населення, сприяла розвитку шкільництва на території регіону. Одним з яскравих представників товариства був його засновник, громадський і культурний діяч, педагог Микола Федорович Федоровський. Встановлено, що подвижницька місія М. Федоровського відіграла провідну роль у поширенні освіти серед різних верств населення, сприяла розвитку освітніх процесів на території регіону.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Боса І.О. Роль Товариства поширення грамотності та ремесел у художньому житті Єлисаветграда на межі XIX–XX століть. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії*. 2011. Вип. 11. С. 145–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrmyst_2011_11_28.
2. Бракер Н. Микола Федорович Федоровський. Перший український діяч м. Єлисавету. *За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття*. Київ : Держвидав України, 1928. Кн. 3. С. 46–49.
3. Калініченко Н.А. Просвітницька діяльність М.Ф. Федоровського. *Педагогічний альманах*. 2016. Вип. 31. С. 250–257.
4. Люта О.М. М.Ф. Федоровський (1838–1918): Невтомний трудівник на народній ниві. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 1999. 30 с.
5. Пашковский Н. Николай Федорович Федоровский. (По личным воспоминаниям). *Голос Юга*. 1918. 10(23) июня.
6. Рябков П.З. Краткий исторический очерк Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел: 1873–1898 гг. Елисаветград : Тип. Гольденберга, 1898. 42 с.
7. Трибуцька О.А. Наша мета – благодійність та провіта. *Молодіжне перехрестя*. 2008. 21 серпня. С. 9.
8. Філоненко О.В. Освіта Кіровоградщини (Єлисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина XIX – XX століття) : монографія. Харків : Мачулін, 2017. 412 с.